
КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

КРЫТЫКА І БІБЛІЯГРАФІЯ

REVIEW AND BIBLIOGRAPHY

Příběhy Exilu. Osudy exulantů z území bývalého Ruského impéria v meziválečném Československu = Stories of Exile. The destinies of exiles from the territory of the former Russian empire in interwar Czechoslovakia = История изгнания. Судьбы эмигрантов с территории бывшей Российской империи в межвоенной Чехословакии / J. Hauser, V. Velemanová (eds.). Praha : Památník národního písemnictví, 2018. 335 s.

Гісторыя XX ст. была багатай на падзеі. Чалавечтва перажыло дзве сусветныя вайны, шматлікія палітычныя катаклізмы, што непазбежна выклікала ўсё новыя хвалі міграцыі. Ва Усходняй Еўропе адной з прычын, што падштурхнула людзей да пошуку прытулку ў новым месцы, стала Кастрычніцкая рэвалюцыя і наступныя змены, якія адбыліся на землях былой Расійскай імперыі. Аднай з краін, якая стала «новым домам» для былых грамадзян Расіі, была Чэхаславацкая Рэспубліка. Урад гэтай дзяржавы распрацаваў спецыяльную праграму для падтрымкі бежанцаў, якая называлася «Руская акцыя дапамогі». Шэраг аспектаў з жыцця і дзейнасці эмігрантаў з былой Расійскай імперыі прадстаўлены ў разглядаемым выданні.

Калектыўная манаграфія «Гісторыя выгнання. Лёсы эмігрантаў з тэрыторыі былой Расійскай імперыі ў міжваеннай Чэхаславакіі» з’яўляецца часткай даследчыцкага праекта «Вопыт выгнання», які рэалізуецца пры падтрымцы Міністэрства культуры Чэшскай Рэспублікі. Як адзначаецца ў прадмове, арганізаваная летам 2017 г. у Празе выстава «Вопыт выгнання. Лёсы эмігрантаў з тэрыторыі былой Расійскай імперыі» стала «добрым трамплінам для пераходу да наступнай фазы апрацоўкі матэрыялу»¹ (с. 9). Яго вынікам і з’яўляецца калектыўная манаграфія. Яе рэдактары – Я. Хаўзэр і В. Велеманова – адзначаюць унікальнасць «сыходу з былой царскай

Расіі», якая праяўляецца ў тым, што, з аднаго боку, эміграцыя дала магчымасць «захаваць пераемнасць развіцця рускай, украінскай, беларускай, грузінскай і іншых нацыянальных культур пасля ўзнікнення Савецкага Саюза», а з другога – аказала значны ўплыў на асяроддзе і грамадства ў краінах знаходжання (с. 9).

Кніга складаецца з трох тэматычных раздзелаў: «Руская, украінская і беларуская эміграцыя ў Чэхаславакіі», «Навуковыя ўстановы і тэхнічныя спецыяльнасці», «Фарміраванне калекцый, мастацкая і літаратурная дзейнасць эміграцыі», матэрыялы якіх друкуюцца на чэшскай мове і ў перакладзе на англійскую і рускую мовы. Другім станоўчым бокам манаграфіі з’яўляецца вялікая колькасць фотаздымкаў, якія адлюстроўваюць разнастайныя падзеі ў жыцці эмігрантаў.

У першым раздзеле разглядаецца актыўнасць палітычнай эліты Расійскай імперыі ў Чэхаславакіі ў 1919–1945 гг. (С. Гаген), дзейнасць эмігрантаў з Расіі на тэрыторыі міжваеннай Славакіі (Л. Гарбулава), жыццё і грамадская актыўнасць беларусаў (Д. Каленоўска), арганізацыя выхавання і адукацыі рускай эміграцыі (А. Копрышывава), аналізуецца дзейнасць украінскіх вучэбных устаноў у міжваеннай Чэхаславакіі (М. Томек).

На тое, што сярод рускай эміграцыі захавалася іерархічнасць, на верхняй прыступцы якой знаходзілася палітычная эліта – дэпутаты Устаноўчага сходу і члены Часовага ўрада – звяртае ўвагу С. Гаген. Даследчык прадпрымае спробу паказаць розніцу ў палітычных поглядах гэтых людзей, робіць акцэнт на біяграфіі «бабулі рускай рэвалюцыі» К. Брэшка-Брашкёўскай. Ён з прыкрасцю заўважае, што становішча расійскай палітычнай эліты ў Чэхаславацкай Рэспубліцы практычна не даследавана.

У сваю чаргу Л. Гарбулава звяртае ўвагу на тое, што архіўныя дакументы фіксуюць прысутнасць

¹ Тут і далей пераклад наш. – Л. К.

эмігрантаў у Славакіі ўжо ў 1921 г. Сярод тых, хто прыехаў у гэтую частку Чэхаславакіі, былі рускія, украінцы, беларусы, грузіны, армяне. Аўтар зазначае, што па прычыне частых міграцый дакладную лічбу эмігрантаў назваць складана, а таму на падставе ўскосных даных мяркуе, што іх было каля 2–2,5 тыс. чалавек.

Для беларускага чытача найбольшую цікавасць прадстаўляе артыкул чэшскай даследчыцы Д. Коленаўскай «Беларусы на перыферыі міжваеннай эміграцыі ў Чэхаславакіі». Яе артыкул пачынаецца сцвярджэннем, што вельмі цяжка вызначыць сярод эмігрантаў з былой Расійскай імперыі людзей з беларускай ідэнтычнасцю. У якасці прыкладу яна згадвае такога дзеяча, як Я. Ляцкі, які ў розныя часы і ў розных колах быў вядомы як Яўген Ляцкі, Евгений Ляцкий і Evžen Ljacký. Ён лічыў сябе грамадзянінам расійскай дзяржавы, аднак заклікаў да ўзаемнага прызнання рускімі «нацыянальных памкненняў іншых народаў» (с. 76). Надумка аўтара, чэхаславацкіх беларусаў, якія ўсведамлялі сваю нацыянальную прыналежнасць, было няшмат – каля 300 чалавек. У пераважнай большасці гэта былі тыя, хто меў дачыненне да з’яўлення Беларускай Народнай Рэспублікі і яе ўладных структур. Пры гэтым Д. Коленаўска адзначае, што для беларусаў (у адрозненне ад іншых народаў) канфесійны фактар не стаў падмуркам для самаарганізацыі і арганізацыйнай дзейнасці.

Задаецца аўтар і пытаннем, чаму чэхаславацкія ўлады не аказвалі падтрымку Радзе БНР. Адказ яна бачыць у імкненні не правакаваць польскія ўлады беларускім палітычным пытаннем, бо пасля канфлікту за Цешынскую Сілезію чэхаславацка-польскія адносіны заставаліся напружанымі.

Сярод беларускіх дзеячаў у артыкуле згадваюцца І. Дварчанін, Т. Грыб, І. Ермачэнка. Неаднаразова Д. Коленаўска падкрэслівае, што беларусы па-рознаму бачылі асноўныя напрамкі сваёй дзейнасці, якая была падпарадкавана адной мэце – існаванню незалежнай Беларусі.

Артыкул Д. Коленаўскай (як і іншыя публікацыі) багата ілюстраваны. У выданні прадстаўлены архіўныя фотаздымкі з розных мерапрыемстваў і ўстаноў, выданняў, карта гістарычных тэрыторый, на якія прэтэндавала Рада БНР, і інш. Нават простае параўнанне з аналагічнымі матэрыяламі пра рускую ці ўкраінскую эміграцыю паказвае, у якіх няпростых умовах працавалі і жылі беларусы ў Чэхаславакіі.

У наступных двух артыкулах першага раздзела апісваецца дзейнасць дашкольных, сярэдніх і вышэйшых навучальных устаноў, якія былі створаны рускімі і ўкраінскімі эмігрантамі. Аўтары зазначаюць цяжасці і дасягненні ў іх працы, ацэньваюць унёсак у развіццё міжваеннай Чэхаславакіі.

У другім тэматычным блоку – «Навуковыя ўстановы і тэхнічныя спецыяльнасці» – прадстаўлены

два артыкулы: Л. Бабкі «Пражская Славянская бібліятэка і тэма рускай, украінскай і беларускай эміграцыі» і Д. Хашкавай «Тэхнічная інтэлігенцыя Расійскай імперыі ў эміграцыі ў Чэхаславакіі». Л. Бабка адзначае, што сучасная Славянская бібліятэка як аддзел Нацыянальнай бібліятэкі Чэшскай Рэспублікі ўзнікла з ініцыятывы рускага эмігранта – гісторыка літаратуры, эканаміста, бібліёграфа і журналіста – У. М. Тукалеўскага. У 1919 г. ён з сям’ёй прыехаў у Прагу, куды прывёз сваю бібліятэку. Пасля доўгіх перамоў з чэхаславацкімі ўладамі яна стала асновай спачатку Рускай бібліятэкі Міністэрства замежных спраў, а пазней – Славянскай бібліятэкі ў Празе. У гады Другой сусветнай вайны гэта ўстанова страціла сваю «незалежнасць», аднавіць якую змагла толькі ў 1948 г. У пасляваенны час калекцыю бібліятэкі папоўніла частка збораў рускага замежнага гістарычнага архіва, якая ўяўляла сабой збор кніг і перыядычных выданняў рускай, украінскай і беларускай эміграцыі ў Чэхаславакіі. Аднак большасць дакументаў архіва трапіла ў СССР і сёння захоўваецца ў Дзяржаўным архіве Расійскай Федэрацыі. Адзначаючы каштоўнасць калекцыі Славянскай бібліятэкі для вывучэння гісторыі эміграцыі, Л. Бабка прыводзіць звесткі і пра яе супрацоўнікаў – выхадцаў з тэрыторыі Расійскай імперыі.

Жыццё тэхнічнай інтэлігенцыі Расійскай імперыі ў эміграцыі ў Чэхаславакіі аналізуе Д. Хашкава. Яна апісвае працу аб’яднанняў эмігрантаў тэхнічных спецыяльнасцей, іх дзейнасць па распаўсюджванне прафесійных ведаў, працу на прамысловых прадпрыемствах (напрыклад, «Шкода» ў Пльзні), дасягненні ў развіцці металургічнай і хімічнай прамысловасці, матэматыкі і электратэхнікі. Аўтар зазначае, што шэраг навуковых і вытворчых адкрыццяў рускіх эмігрантаў атрымалі міжнароднае прызнанне. Яшчэ адна тэма, якую закранае Д. Хашкава, звязана з унёскам рускіх архітэктараў і будаўнікоў у развіццё чэхаславацкай культуры ў міжваенны перыяд.

Трэці раздзел разглядаемага выдання прысвечаны пытанню фарміравання калекцый, мастацкай і літаратурнай дзейнасці эміграцыі. Так, А. Пеленска апісвае гісторыю паўстання і асноўныя напрамкі дзейнасці Музея вызваленчай барацьбы Украіны ў Празе, а В. Уграва характарызуе калекцыю рускага мастацтва Нацыянальнай галерэі ў Празе. Больш падрабязна некаторыя моманты з гісторыі культуры эмігрантаў, у прыватнасці ў галіне мастацтва, раскрываюцца ў артыкулах Ю. Янчаркавай «Мікалай Окунеў. Выстава рускага мастацтва ў кантэксте часу» і Я. Хаўзера. Апошні апісвае дзейнасць Міжнароднага мастацкага аб’яднання «Скіфы» (дзейнічала ў 1929–1933 гг.) і яго заснавальніка С. Мако. Я. Хаўзер заўважае, што ў назве групы была алузія да азіяцкага і качавага бакоў рускай культуры, што, на думку ўдзельнікаў групы, было вынікам «прымесі татарскай крыві». Ён тлумачыць гэта тым, што

С. Мако было блізка еўразійства, а таму «скіфства» ў праграме аб'яднання разумелася як «сімвал рэнегацыі, спадзяванне на блізкае вызваленне творчых сіл, якія дазваляць пазбыцца ўплыву заходнееўрапейскага мастацтва і вярнуцца да вытокаў еўразійскай ідэнтычнасці» (с. 276).

Завяршае раздзел публікацыя М. Кутханавай пра П. Кажэўнікава і яго ролю ў стварэнні і дзейнасці пражскага эміграцыйнага літаратурнага аб'яднання «Даліборка».

Акрамя навуковых даследаванняў, выданне змяшчае спіс скарачэнняў, выбраную бібліяграфію, паказчык імёнаў і рэзюмэ. Яшчэ раз падкрэслім, што

дадатнай рысай манаграфіі з'яўляецца багаты ілюстрацыйны матэрыял.

Варта адзначыць, што рэцэнзуемае выданне не прапануе вычарпальнага аналізу разглядаемых з'яў і працэсаў. Гэта, хутчэй, абазначэнне проблемнага поля, якое патрабуе больш глыбокага вывучэння. Тое, што ў чэшскіх выданнях па гісторыі эміграцыі з былой Расійскай імперыі з'яўляюцца публікацыі, прысвечаныя беларусам, – ужо значны крок наперад, бо яшчэ ў 1990-я гг. пра беларусаў практычна не згадвалі.

Л. А. Козік¹

¹Любовь Антоновна Козик – кандидат исторических наук, доцент; доцент кафедры истории южных и западных славян исторического факультета Белорусского государственного университета.

Любоў Антонаўна Козік – кандыдат гістарычных навук, дацэнт; дацэнт кафедры гісторыі паўднёвых і заходніх славян гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Liubov A. Kozik, PhD (history), docent; associate professor at the department of Southern and Western Slav's history, faculty of history, Belarusian State University.

E-mail: lubov.kozik@gmail.com